

А.С. Русяєва

АКАДЕМІК В.В. ЛАТИШЕВ — ОСНОВОПОЛОЖНИК АНТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ТА ЕПІГРАФІКИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Ім'я видатного російського історика, епіграфіста, філолога-класика Василя Васильовича Латишева, від дня народження якого минуло 150 років, добре відоме багатьом ученим. Титанічна працездатність і вагомі дослідження з історії та епіграфіки античних держав Північного Причорномор'я, надзвичайна ерудиція і феноменальне знання всіх тонкощів давніх мов принесли В.В. Латишеву славу одного з кращих антикознавців світу. Створені ним численні праці відзначаються оригінальністю думки, глибиною вивчення всіх відомих на той час джерел, полемічністю, рідкісним вмінням переконливого використання написів і монет у вивченні історії та культури античних північнопонтійських міст. Старший на 12—15 років за інших визначних російських вчених — М.І. Ростовцева, Б.В. Фармаковського, С.О. Жебельова — В.В. Латишев став не лише їхнім безпосереднім попередником, але й самостійно заклав міцний фундамент, на якому змогла розвиватися антична наука в Росії та Україні. Без цього фундаменту дослідження історії та культури населення Північного Причорномор'я за античної епохи не змогло б досягти значних успіхів у наш час.

Біографічна довідка. Народився В.В. Латишев 29 липня 1855 р. у с. Дієве Тверської губернії. З 8-ми років, після смерті батька, жив у сім'ї дядька по лінії матері у м. Гродно, де 1872 р. закінчив гімназію зі срібною медаллю. Після закінчення Санкт-Петербурзького Історико-філологічного інституту в 1876 р. його призначено вчителем давніх мов і літератури в гімназії м. Вільна (суч. Вільнюс), де він мав за тодішніми правилами працювати 6 років.

Однак вже за 4 роки В.В. Латишева було відіслано з Вільна для однорічного наукового відрядження — першого в Росії — з метою ознайомлення з археологічними пам'ятками та їхнім вивченням у Греції. У 1883 р. його обрали членом-співробітником Імператорського архео-

логічного товариства. У цьому ж році В.В. Латишев успішно захистив у Санкт-Петербурзькому університеті магістерську дисертацію на тему «О некоторых эолических и дорических календарях», після чого став викладати історію давньогрецької літератури в Історико-філологічному інституті, де ще студентом звернув на себе увагу як перспективний вчений і постійно перебував у полі зору своїх викладачів. Разом із тим, на посаді приват-доцента він читав лекції і в Санкт-Петербурзькому університеті.

Протягом 1881—1886 рр. В.В. Латишев став дійсним членом різних наукових товариств: Імператорського Германського археологічного товариства, Імператорського Московського археологічного товариства, Імператорського Одеського товариства історії і старожитностей, Імператорського Російського археологічного інституту і почесним членом Константинопольського грецького філологічного товариства. Радою Санкт-Петербурзького університету у 1887 р. він був удостоєний ступеня доктора грецької словесності за дисертацію «Исследования об истории и государственном строе города Ольвии». Цього самого року його призначили директором гімназії при Історико-філологічному інституті. З 1890 до 1893 р. працював помічником попечителя Казанського навчального округу, водночас виконуючи обов'язки голови екзаменаційних комісій у Казанському (1891), Харківському (1892) і Володимирському (Київ) (1893) університетах.

Ординарним академіком Імператорської академії наук у Санкт-Петербурзі з класичної філології та археології В.В. Латишева було обрано 1893 р., після чого він назавжди оселився в столиці. Тут спочатку працював віце-директором, а за 4 роки — директором Департаменту народної освіти. У 1898 р. він став членом ради Міністерства народної освіти, а 1900 р. — товаришем голови Імператорської археологічної комісії, де доклав чимало зусиль для організації видання «Известия Императорской археологической комиссии», добре знаного і сучасними

археологами. У 1903 р. він отримав посаду директора Історико-філологічного інституту, який сам закінчив 27 років тому.

За свої навчально-організаційні заслуги В.В. Латишева було нагороджено орденом святого Володимира 3-го ступеня і Бухарською золотою зіркою 1-го ступеня. Таким чином, цей стислий і не досить повний перелік заслуг і посад, які він обіймав, вже свідчить про те, якою далекою від спокійної кабінетної роботи столичного вченого була його наукова діяльність. Йому постійно доводилося поєднувати всі види діяльності, в яких він завжди досягав значних успіхів попри всі інші незгоди на життєвому шляху, який обірвався 1922 р.

Наукова діяльність. Ще під час вчителювання в гімназії В.В. Латишев, дізнавшись, що немає справжнього наукового посібника з історії та культури Греції, досить швидко написав «Очерк греческих государственных древностей», який спочатку (1880 р.) опубліковано у Вільні, а потім в доповненому і значно розширеному варіанті «Очерк греческих древностей» двома частинами видано (1888—1889 рр.) і перевидано (1997 р.) у Санкт-Петербурзі, що вже є незаперечним фактом важливого значення його першої значної праці.

Наукове відрядження до Греції, де йому під час пізнавальних поїздок до Беотії, Фокіди, Фессалії, на Пелопонес і Кікладські острови пощастило знайти кілька написів на уламках мармурових плит, сприяло написанню статей про ці знахідки, опублікованих в ЖМНП та виданнях Французького і Німецького Археологічних інститутів в Афінах. Після повернення з Греції В.В. Латишева одразу ж відрядили на рік у південні міста тодішньої Росії, де вже накопичилося чимало епіграфічних пам'яток. Російське археологічне товариство запропонувало йому зайнятися їхнім дослідженням і виданням.

Цю почесну місію молодий учений виконував з великим ентузіазмом, власноруч робив естампажі з написів, які зберігалися в Одесі, Кишиневі, Херсоні, Севастополі, Феодосії, Керчі, Харкові, Москві. Вже 1885 р. вийшов I том написів з Тіри, Ольвії, Херсонеса Таврійського та інших місцевостей (усього 245); у II (1890 р.) і IV (1901 р.) томах видано загалом 780 написів, знайдених на території Боспорського царства (IPE, I, II, IV). В.В. Латишев у 1916 р. встиг перевидати лише перший том (IOSPE, II) зі значними доповненнями нових написів, уточненнями їхньої хронології і переглядом коментарів раніше опублікованих документів.

Завдяки тому, що всі вони були видані латиною, яка вважалася загальноприйнятою мовою в науці того часу, ця величезна праця стала одразу широко відомою західноєвропейським

історикам та епіграфістам. Без неї і досі не обходиться жоден з дослідників історії та культури античних міст Північного Причорномор'я, а також прилеглих іноетнічних об'єднань. Епіграфічні матеріали, докладно і повно вивчені у всьому своєму розмаїтті і багатогранності, — це важливе документальне джерело для подальшого систематичного дослідження політичного, економічного, культурного, релігійного життя античних північнопонтійських держав. Окрім давньогрецьких і латинських написів, В.В. Латишев опублікував також збірку всіх відомих йому середньовічних грецьких написів (1896 р.).

Значення епіграфіки для історичних досліджень практично довів сам учений, написавши на їх підставі чимало наукових праць. На VI Археологічному з'їзді в Одесі (1884 р.) у доповіді про роботу над першим Зводом написів він визначив їхнє універсальне значення для різнобічного вивчення багатьох галузей знань, зокрема політичної історії і державного устрою еллінських поселень Причорномор'я, міфології і релігії, суспільного і приватного побуту населення, його мови, грецьких і негрецьких імен тощо. Тією чи іншою мірою всі вони знайшли відбиття в його працях. Так, своїми статтями про основні факти з державного устрою Херсонеса Таврійського, деякі кульги, Присягу херсонеських громадян, календар В.В. Латишев значно полегшив роботу майбутніх дослідників цього античного міста. Попри незначні на той час епіграфічні джерела і мізерні археологічні розкопки, ним висунуто цілу низку гіпотез, які згодом підтвердилися новими написами.

Особливо ж індивідуальні риси В.В. Латишева як дослідника високого рангу — широта інтересів і пізнання, яскравий талент і надзвичайна працездатність, неабияка ерудиція і принципово-критичне ставлення до праць попередників і сучасників, що, звісно, не сприяло спокійному жит-

тю, — найбільшою мірою проявилися в докторській дисертації і монографії «Исследования об истории и государственном строе города Ольвии» (1887 р.). У ній він спеціально зазначав, що навмисно зупинився лише на тих свідченнях про Ольвію, які можна отримати з літературних, епіграфічних і почасти нумізматичних джерел (археологічні розкопки ще не велися), що давало йому право не претендувати на повне відтворення її історії, а лише за можливості впорядкувати матеріал для однієї частини майбутньої споруди, закласти її фундамент, аби майбутнім щасливішим за нього науковим діячам працювати над подальшим її зведенням. З перших сторінок монографії відчувається особлива піднесеність автора, сміливе поєднання літературного і суто історичного стилів, що значно оживляє науковий текст, дає змогу яскравіше розкрити складні моменти трагічної історії цього міста.

«Эта монография, образцовая по добросовестности обращения с источниками, по глубине анализа текстов, по широте охваченных вопросов и эпох, наконец, совершенная в методическом плане, надолго пережила своего создателя <...>. Труд В.В. Латышева имел сильный резонанс в научных кругах: он был и по сей день заслуженно остается настольной книгой всякого, кто занимается историей Ольвии <...>. «Исследования», как мне представляется, казались современникам и последующим поколениям ученых настолько исчерпывающе разработанными тем, что, несмотря на все возраставший новый материал эпиграфических, нумизматических и археологических источников, ни у кого не поднялась рука, чтобы взяться за перо и написать хотя бы приблизительно подобную обобщающую работу», — зазначав сто років потому послідовник справи В.В. Латишева, визначний російський історик та епіграфіст Ю.Г. Виноградов у передмові до власної монографії про політичну історію Ольвійського полісу доримського періоду. Однак ще й досі не написано узагальнюючого фундаментального дослідження про державний устрій та історичний розвиток Ольвії у їхньому взаємозв'язку протягом усієї античної епохи.

Заслуговує на увагу й те, що В.В. Латишев написав лише невеликий нарис про Боспорське царство, хоча жив і працював у монархічній державі, а своє найбільше монографічне дослідження присвятив демократичній Ольвії, устрій якої найбільше імпонував його політичним і духовним поглядам. Зрозуміло, що тепер з накопиченням численної кількості різноманітних джерел за минулі майже 120 років з часу видання його книги

ми знаємо значно більше не лише про це місто, а й про його сільську округу, сусідні з нею причорноморські античні держави та варварські племена. Проте він залишив нам першу серйозну працю і показав, як необхідно на підставі окремих джерел розкривати історію та культуру еллінів.

Варто також зазначити, що завдяки йому вперше в Росії було видано добре відомі «Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе» («Scythica et Caucasia»), які вийшли у двох томах окремими випусками: «Греческие писатели» (1893—1900 рр.) і «Латинские писатели» (1904—1906 рр.). У них майже повністю були зібрані всі, навіть дуже фрагментарні і, здавалося б, незначні, свідчення з творів давніх авторів стосовно історії, географії, етнографії, міфології, релігії, культури і побуту багатьох народів, що населяли значні регіони відомої еллінам і римлянам ойкумени у Східній Європі і на Кавказі за скіфо-античної епохи. До перекладів деяких текстів було залучено кращих студентів старших курсів Історико-філологічного інституту. З деякими доповненнями і вибірково «Известия» передруковано у журналі «Вестник древней истории» (1947—1952 рр.), а в наш час перевидає окремими книгами. До них постійно звертаються не лише дослідники античної історії Північного Причорномор'я, але й ті, хто займається всебічним вивченням племен на широкіх теренах від Карпат до Уралу.

Отже, незважаючи на десятиліття, що минули, з їхніми трагічними війнами і докорінними змінами в суспільно-політичному житті, наукові дослідження В.В. Латишева продовжують жити і допомагають сучасним дослідникам. Надзвичайно енергійний у своїй науковій діяльності, безмежно відданий власним студіям з епіграфіки, історії, класичної філології, він зробив величезний внесок у справу становлення і розвитку російської науки про античність, водночас і української. Багатопланова і невтомна наукова праця в різних сферах античної історії та культури, якої б вистачило на кількох учених, розробка основних методів дослідження епіграфіки і втілення їх у численних працях забезпечили йому авторитет основоположника сучасного антикознавства. Загальними методичними принципами, дбайливим ставленням до давньогрецької спадщини, розумінням її цивілізаційної ролі, постійним прагненням до її максимального наповнення інтелектуальним і емоційним змістом В.В. Латишев завжди викликати ще шире захоплення та повагу у тих, хто продовжує досліджувати північнопонтійські античні держави.

Одержано 15.05.2005